

- Salovey, 1990 – Salovey P. Emotional intelligence / P. Salovey, J. D. Mayer // *Imagination, Cognition and Personality*. – 1990. – № 9. – pp. 185-211.
- Salovey, 2008 – Salovey, P. Emotional intelligence / Salovey, P., Detweiler-Bedell, B. T., Detweiler-Bedell, J. B., Mayer, J. D.; In M. Lewis, J. M. Haviland-Jones & L. F. Barrett (Eds.), *Handbook of emotions* (3rd ed.). – New York : The Guilford Press, 2008. – pp. 533-547.

Надійшла до друку 1.09.2014р.

УДК 159.928 –057.87

Людмила Хаметова

ПСИХОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ РОЗВИТКУ ЗДІБНОСТЕЙ У МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ВИШУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена проблемі психологічного обґрунтування розвитку здібностей у майбутнього викладача вишу. Зазначено, що серйозний вплив на виховання особистості студента відіграють загальний авторитет і педагогічні здібності педагога. Розглядається теоретичний аналіз психологічного обґрунтування розвитку різних видів здібностей у майбутнього викладача вищого навчального закладу. Наприклад до дидактичних здібностей відноситься здатність передавати складний навчальний матеріал і робити його доступним і дохідливим для студентів та учнів, викликати інтерес до предмету, активну самостійну думку; дає змогу реконструювання матеріалу в адаптований до свідомості студентів вигляд. Академічні здібності, дають можливість викладачеві мати глибокі, різнобічні знання в своїй галузі, начитаності, володіння різноманітним матеріалом, готовності розкрити перед студентами будь-який аспект наукової проблеми, який виходить за межі навчального курсу, але цікавить їх. Володіючи психолого-педагогічною спостережливістю, викладач тонко та тактовно може вплинути на емоції студента – це проявлення перцептивної здібності. Педагогічне мовлення є проявом мовленнєвої здібності. Воно носить жвавий, інтонаційно яскравий, виразливий, емоційно забарвлений стиль. Професіоналізм педагога забезпечується й авторитарними здібностями, які втілюються у вміння інтелігентної вимогливості, яка без примусу та погроз і без зайвого педантизму, здійснює високу ділову напругу студентів. Своім особистим прикладом викладач змушує їх серйозно працювати над своїм предметом. До авторитарних здібностей відносяться й комунікативні, які виражаються у різноманітному контактуванні зі студентами. Здібність до самопізнання властива тільки людині. Реалізується цей процес за допомогою сприйняття і осмислення своєї поведінки, дії, переживань, результатів діяльності, її складність полягає в орієнтації на внутрішній світ, багатий індивідуально-суб'єктивними, самотніми моментами. Розвиток самопізнання дозволяє людині, пізнаючи свій внутрішній світ і переживаючи внутрішні почуття, розуміти його і певним чином відноситися до самого себе.

Ключові слова: дидактичні здібності, академічні здібності, перцептивні здібності, мовленнєві здібності, авторитарні здібності, здібність до самопізнання.

Стаття посвящена проблеме психологического обоснования развития способностей у будущего преподавателя вуза. Отмечено, что серьезное влияние на воспитание личности студента играют общий авторитет и педагогические способности педагога. Рассматривается теоретический анализ психологического обоснования развития различных видов способностей у будущего преподавателя высшего учебного заведения. Например к дидактическим способностям относится способность передавать сложный учебный материал и делать его доступным и доходчивым для учащихся, вызвать интерес к

предмету, активную самостоятельную мысль; позволяет реконструкции материала в адаптированный к сознанию студентов вид. Академические способности, дают возможность преподавателю иметь глубокие, разносторонние знания в своей области, начитанности, владения разнообразным материалом, готовности раскрыть перед студентами любой аспект научной проблемы, который выходит за пределы учебного курса, но интересует их. Обладая психолого-педагогической наблюдательностью, преподаватель тонко и тактично может повлиять на эмоции студента – это проявления перцептивной способности. Педагогическое речи является проявлением речевой способности. Оно носит живой, интонационно яркий, отчетливо, эмоционально окрашенный стиль. Профессионализм педагога обеспечивается и авторитарными способностями, которые воплощаются в умение интеллигентной требовательности, которая без принуждения и угроз и без лишнего педантизма, осуществляет высокую деловую напряженность студентов. Своим личным примером преподаватель заставляет их серьезно работать над своим предметом. Авторитарным способностей относятся к коммуникативные, которые выражаются в широком контактировании со студентами. Способность к самопознанию присуща только человеку. Реализуется этот процесс посредством восприятия и осмысления своего поведения, действий, переживаний, результатов деятельности, ее сложность заключается в ориентации на внутренний мир, богатый индивидуально-субъективными, самобытными моментами. Развитие самопознания позволяет человеку, познавая свой внутренний мир и переживая внутренние чувства, понимать его и определенным образом относиться к самому себе.

Ключевые слова: дидактические способности, академические способности, перцептивные способности, речевые способности, авторитарные способности, способность к самопознанию.

The article deals with the problem of psychological substantiation of the development of future university teacher. It is indicated that the major impact on the education of student's individuality play the overall authority and teaching ability of the pedagogue. We consider a theoretical analysis of the psychological study of different types of abilities in future teachers of higher education. For example, to teaching abilities we refer the capacity of a teacher to convey the complex course material and make it accessible and intelligible to students and pupils, to generate interest in the subject, and active independent thought; allows reconstruction of the material in the minds of students adapted to their look. Academic abilities, enable the teacher to have a deep, versatile knowledge in their respective fields, erudition, possession of a variety of materials, willingness to disclose to students every aspect of a scientific problem that goes beyond the curriculum, but are interested in them. Featuring a psycho-pedagogical observation, subtle and tactful teacher can affect the student's emotions – this is a manifestation of perceptual abilities. Teacher's speech is a manifestation of verbal ability. It is a lively, bright intonation, distinctly, emotionally charged style. The professionalism of the teacher is provided by authoritarian powers, which are embodied in the ability of intelligent insistence that without coercion and pedantry, carries high intensity of the students. By the personal example the teacher makes them to work seriously on its subject. To the authoritarian abilities are included the communication ones, which are expressed in various contacting with students. The ability to self-knowledge belongs only to a man. This process is realized by means of perception and understanding of the behavior, actions, feelings, results of operations; its complexity lies in focus on the inner world, rich with individual and subjective, original moments. The development of self allows a person knowing his inner world and experiencing inner feelings, to understand it and somehow treat oneself.

Keywords: teaching abilities, academic abilities, perceptual abilities, speaking abilities, authoritarian abilities, and the abilities to self-knowledge.

Постановка проблеми. Серйозний вплив на виховання особистості студента відіграють загальний авторитет і педагогічні здібності педагога.

Його велика обізнаність, лекторська майстерність, екстравертованість, привабливі риси характеру, навіть зовнішність доповнюють позитивний імідж. Звичайно, найкращим психолого-педагогічним впливом на студента є особистий приклад викладача – його ерудиція, компетентність у своєму предметі, вміння відповісти навіть на непросте запитання, порадити друковане джерело з даної теми. Студентська ініціатива, коли вона навіть не відповідає рівневі загальних знань і знаходиться лише на рівні його свідомості, вимагає тактовного схвалення та спрямування в правильному руслі. Навпаки, недбайливе ставлення до своїх обов'язків, забудькуватість, а також лайливість, брутальність, інші вади суто людських позицій, з якими не бореться сам педагог, призводять до нездатності впливу на студентів. Хоч останні не завжди вступають у конфлікт з викладачем, намагаючись уникати його, але в них утворюється стійка негативна реакція на його заняття, емоціональна неприязнь до нього. Так само негативно ставляться студенти до того, хто не володіє достатньою мовленнєвою майстерністю і при читанні лекцій виявляє низьку культуру мовлення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Виховання майбутніх спеціалістів відбувається, в основному завдяки саморозвитку та самовихованню. Відомий український психолог Г. Костюк так формулює саме поняття «розвиток»: це «безперервний процес, що виявляється у кількісних змінах людської істоти, тобто збільшенні одних та зменшенні інших її ознак (фізичних, фізіологічних, психічних тощо)». Але розвиток не зводиться до кількісних змін, до зростання того, що вже є, а включає «перерви безперервного», тобто якісні зміни. Кількісні зміни зумовлюють виникнення нових якостей – ознак, властивостей, які утворюються й у ході самого розвитку, і зникнення старих. Розвиток є там, де народжується щось нове і водночас відживає дещо старе» [Костюк, 1989: с.70].

Виклад основного матеріалу. Психологія вищої освіти в 70-80-х роках приділяла увагу новій проблемі – формуванню індивідуального стилю діяльності майбутнього викладача. Психолог Є. Климов наприкінці 60-х рр. опрацював концепцію індивідуального стилю діяльності (ІСД). Дефініція цієї категорії психології була сформульована наступним чином. «Індивідуальний стиль є індивідуально-своєрідною системою психологічних засобів, до яких свідомо чи і стихійно звертається людина, що прагне до них з метою найкращого врівноваження власної (типологічно обумовленої) індивідуальності з предметними, зовнішніми умовами діяльності» [Климов, 1969: с.49]. Автор встановлює, що основними рисами індивідуального стилю діяльності постають:

- 1) сукупність прийомів, засобів праці, індивідуальність манер;
- 2) сукупність особистих властивостей у творчості даної людини (як правило, стосовно до художніх професій);
- 3) течія, школа у мистецтві, сукупність рис, що відрізняють творчість групи митців;

4) характерна манера виконання спортивних вправ, яка зумовлена належністю до тієї чи іншої школи, а також зумовлена індивідуальними особливостями спортсмена» [Климов, 1969: с.52].

У широкому розумінні індивідуальний стиль діяльності є якнайтісніше пов'язаним із здібностями людини. Здібності ж у психології розглядаються як властивості, що сприяють успіхові людини в тій чи іншій сфері діяльності. Видатний психолог Б. Теплов схарактеризував здібності в трьох іпостасях: по-перше там, де йдеться про рівність людей (в недавньому минулому проголошеним постулатом «Від кожного по здібностям»); по-друге, це властивості, які мають відношення до успішності виконання будь-якої діяльності або кількох діяльностей; по-третє, здібності, не зводяться до наявних знань, вмінь та навичок, які вже вироблені в даної людини, а лише до потенціалу їх кращого набуття. Так й формулює Б. Теплов: «... Під здібностями розуміють такі індивідуальні особливості, які не зводяться до наявних навичок, вмінь або знань, але які можуть пояснити легкість та швидкість їх набуття» [Теплов, 1985: с.16]. Останнє й стосується здебільшого студентів-відмінників.

Щодо цього Є. Климов додає, що здібності у комплексі з ІСД створюють синдроми, у яких оцінюється не якась єдина властивість, а весь їх комплекс. Стосовно до студентства, особливо гуманітарних професій, цей синдром охоплює так звані загальні здібності, що відбивають високий рівень розвитку інтелекту як сукупності проявів перцептивних процесів (сприймання, пам'яті, мислення, уяви).

Оскільки індивідуальний стиль діяльності спирається на здібності, то слід визначити, що являють собою педагогічні здібності. У працях психологів, які опрацьовували цю проблему, Л. Виготський, Б. Ананьев, встановлено, що педагогічні здібності, як розвинені потенційні можливості успішного втілення педагогічної діяльності, перебувають на межі між загальними та спеціальними (парціальними) здібностями. Зокрема, із загальних здібностей педагогові важливі академічні, організаторські та мовленнєві здібності [Ананьев, 1978].

Спеціальні педагогічні здібності починаються з дидактичних – це здібність передавати складний навчальний матеріал, що роблять його доступним і дохідливим для студентів та учнів, викликати інтерес до предмету, активну самостійну думку. Дидактична здібність дає змогу реконструювання матеріалу в адаптований до свідомості студентів вигляд. Проте, врахування психології студента, наближення до нього, вміння читати лекції або вести заняття аж ніяк не означає примітивності викладу. Дидактична здібність створює ту лінію між ускладненістю та популярністю, яка відрізняє лектора-майстра від викладача низького гатунку.

До спеціальних педагогічних здібностей відноситься також та сторона академічних здібностей, яка дає можливість викладачеві мати глибокі, різнобічні знання в своїй галузі. Професорство або доцентство

відзначається за рівнем знань, начитаності, володіння різноманітним матеріалом, готовності розкрити перед студентами будь-який аспект наукової проблеми, який виходить за межі навчального курсу, але цікавить їх. Викладач, який веде практичні заняття, володіє цими ж знаннями, є настільки здібним, що може доповнити та поглибити лекційний матеріал, розширити межу їхніх знань та вмінь, вміло виробити розумові та практичні навички. Ці академічні здібності викладачів, слугуючи особистим прикладом студентам, допоможуть їм виробити ті чи інші позитивні властивості в особистісному стилі діяльності.

Важливу педагогічну роль відіграє перцептивна здібність емпатичного проникнення у внутрішній світ студентів, спостережливість за настроями дівчат та юнаків. Має створюватись така контактність, яка не виглядатиме панібратством, але дозволить користуватись довір'ям та щирістю студентів у своїх педагогічних цілях. Володіючи психолого-педагогічною спостережливістю, викладач тонко та тактовно може вплинути на емоції студента. Вище вже згадувалась необхідність володіння мовленнєвими здібностями для викладача будь-якого гуманітарного або фізико-математичному предмету, передачі їх тим, хто готується стати вчителем школи, викладачем коледжу або іншого вищого навчального закладу. Маються на увазі як змістовні компоненти мовлення, так і зовнішні його особливості, залучення уваги студентів до того чи іншого елементу матеріалу лекції («Це для вас є особливо важливим!», «Запам'ятайте це, будь ласка!», «Тут важливо зосередити вашу увагу на наступному...»). Такі усні підкреслювання підвищують активність сприймання слухачами і, навпаки, малозначущі місця промовляються голосовим «петитом», без акцентування. Педагогічне мовлення є проявом мовленнєвої здібності. Воно носить жвавий, інтонаційно яскравий, виразливий, емоційно забарвлений стиль. Навпаки ж, одноманітна, зовні невиразна вимова, монотонність, безперервне заглядання у конспект, казенні речення відразу ж відвертають увагу, спонукають студентів в аудиторії на сторонні розмови. Це ж стосується і тональності мови викладача, яка може бути оптимальною. Мовленнєві здібності є органічною часткою спеціальних педагогічних здібностей, що сприяє успіху професійно-педагогічної діяльності, її наслідування майбутніми вчителями, навіть без спеціальної мети, робиться часткою їх індивідуального стилю.

Професіоналізм педагога забезпечується й авторитарними здібностями, які втілюються у вміння інтелігентної вимогливості, яка без примусу та погроз і без зайвого педантизму, здійснює високу ділову напругу студентів. Своім особистим прикладом викладач змушує їх серйозно працювати над своїм предметом. Емоційна врівноваженість, використання доброго гумору, інколи необразливої іронії створюють досить демократичний стиль, не дозволяючи послаблень і водночас розуміючи ті обставини, в які інколи потрапляє той чи інший студент.

Авторитарність аж ніяк не означає суворого, «капральського» ставлення до студентів, зневажливості та зверхності до них, виділення одних та приниження других, що встановлює різко негативне ставлення до викладача. Завдяки авторитарності викладача виробляється певна дисципліна у студентів, формується їх свідоме ставлення до навчання, особливо в тих, хто не відрізняється працелюбністю.

До авторитарних здібностей відносяться й комунікативні, які виражаються у різноманітному контактуванні зі студентами. Завдяки комунікативності викладача створюється певний стиль "дорослості" у ставленнях до студентів. Зовні комунікація здійснюється ніби на рівних, але при взаємній повазі дистанція все ж зберігається. Усе це зумовлює не лише індивідуальний стиль викладача, а й передається як наочний приклад тим, хто в майбутньому вирішив присвятити себе викладацькій діяльності. Здібність до самопізнання властива тільки людині. Реалізується цей процес за допомогою сприйняття і осмислення своєї поведінки, дій, переживань, результатів діяльності, її складність полягає в орієнтації на внутрішній світ, багатий індивідуально-суб'єктивними, самотніми моментами.

Зароджується це ще в дитячому віці і зростає разом із розумовим розвитком дитини. Процес самопізнання розвивається поступово, часто неусвідомлено, і студент, наприклад, спочатку пояснює факт успішного засвоєння даного предмету своїм відношенням до нього (подобається або не подобається). Розвиток самопізнання дозволяє людині, пізнаючи свій внутрішній світ і переживаючи внутрішні почуття, розуміти його і певним чином відноситися до самого себе, тобто самопізнання не тільки раціональний, але й емоційний процес, часто неусвідомлене відношення до себе. У самопізнанні співвідносяться мотиви і вчинки, одні бажання, потяги, прагнення людини з іншими. У результаті особистість самовизначається, виділяє для себе найзначущі потреби, відкриває своє «Я», приймає або відкидає його [Волкова, 2007; Орбан-Лембрик, 2010, Цимбалюк, 2007].

Висновки. Теоретичний аналіз психологічного обґрунтування розвитку здібностей у майбутнього викладача вищого навчального закладу дає підстави зробити наступні узагальнення: розглядаючи цей процес необхідно звертати увагу на різні види здібностей (педагогічні, дидактичні, академічні, перцептивні, мовленнєві, авторитарні, комунікативні), що дасть можливість їх стимулювання у молодих спеціалістів.

ЛІТЕРАТУРА

- Ананьев, 1978* – Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. Л.: ЛГУ, 1978. – 269 с.
Волкова, 2007 – Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація / Н. П. Волкова. – К., 2007. – 428 с. (Серія «Академія»).
- Елканов, 1989* – Елканов С. Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя. М.: Просвещение, 1989. – 189 с.
- Климов, 1969* – Климов, Е. А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы. – Казань: Изд. КГУ, 1969.

- Костюк*, 1989 – Костюк, Г. С. Навчально – виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – Рад.школа, 1989. – С.70.
- Орбан-Лембрик*, 2010 – Орбан-Лембрик, Л.Е. Психологія професійної комунікації / Орбан-Лембрик. Чернівці: Книги XXI, 2010. – 527 с.
- Цимбалюк*, 2007 – Цимбалюк І. М. Психологія спілкування / І. М. Цимбалюк. – К., 2007. – 485 с.
- Теплов*, 1985 – Теплов Б. М. Психология индивидуальных различий. Сposо6ности и одарённость. – Избр. труды. В 2-х тт.- М.: Педагогика, 1985. – С.16.

REFERENCES

- Ananov*, 1978 – Ananov B. G. Chelovek kak predmet poznaniya. L.: LGU, 1978. – 269 s.
- Volkova*, 2007 – Volkova N. P. Profeslyno-pedagogichna komunlkatsIya / N. P. Volkova. – K.,2007. – 428 s.(SerIya «AkademIya»).
- Elkanov*, 1989 – Elkanov S. B. Osnovyi professionalnogo samovospitaniya buduschogo uchitelya. M.: Prosveschenie, 1989. – 189 s.
- Klimov*, 1969 – Klimov E. A. Individualnyiy stil deyatelnosti v zavisimosti ot tipologicheskikh svoystv nervnoy sistemyi. – Kazan: Izg.KGU, 1969.
- Kostyuk*, 1989 – Kostyuk G. S. Navchalno – vihovniy protses I psihlchniy rozvitok osobistostI / G. S. Kostyuk. – Rad.shkola, 1989. – S.70.
- Orban- Lembrik*, 2010 – Orban-Lembrik L. E. PsihologIya profeslynoYi komunlkatsIYi / Orban-Lembrik. ChernIvtsI: Knigi XXI, 2010. – 527 s.
- Tsimbalyuk*, 2007 – Tsimbalyuk I. M. PsihologIya spllkuvannya / I. M. Tsimbalyuk. – K., 2007. – 485 s.
- Teplov*, 1985 – Teplov B. M. Psihologiya individualnyih razlichiy. Sposobnosti i odarYonnost. – Izbr. trudyi. V 2-h tt.- M.: Pedagogika, 1985. – S.16.

Надійшла до друку 12.09.2014.